

Ключевые слова: аграрное законодательство, экологизация законодательства, агросфера, агроландшафт, сельскохозяйственное производство, сельская территория, качество жизни, социальная сфера села.

MODERN TRENDS OF THE AGRARIAN LEGISLATION DEVELOPMENT

O. V. Gafurova

Abstract. The article presents a systematic theoretical and legal analysis of the impact of environmental regulations on the agrarian legislation development, the circle of public relations regulated by the agrarian legislation. The author reveals the concept of «ecologization of the agrarian legislation».

Keywords: agrarian legislation, ecologization of the legislation, agrosphere, agrolandscape, agriculture, rural areas, quality of life, countryside social sphere.

УДК 349.42:124.5

ПРО АКсіОЛОГіЧНі АСПЕКТИ СУЧАСНОГО АГРАРНОГО ПРАВА

А. М. СТАТІВКА, доктор юридичних наук, професор

Національний юридичний університет

імені Ярослава Мудрого

E-mail: ekolaw@nulau.edu.ua

Анотація. У статті викладено загальні міркування щодо деяких аксіологічних аспектів в аграрному праві, розкрито сутність, визначено їхню систему.

Ключові слова: аксіологічні аспекти, аграрне право, правовий тип цінностей, духовний тип цінностей, екологічний вид цінностей, економічний вид цінностей, соціальний вид цінностей, морально-етичний вид цінностей, теологічний вид цінностей.

Актуальність. Генезис сучасного аграрного права, що відображає універсальні властивості та ставлення до об'єктивної дійсності, закономірностей розвитку аграрних відносин, які є предметом регулювання даної галузі у системі національного права, неможливо пояснити і сприйняти без аксіологічних аспектів (від грецьк. «цінність») [1, с. 30].

Аксіологія, або теорія цінностей, як напрям наукової думки, зародилась в стародавні часи. Значного розвитку наведена теорія набула в кінці XIX – на початку XX століття. Інтерес до неї особливо зріс у XX столітті.

Внаслідок жвавих дискусій щодо розуміння аксіологічної теорії основне місце в ній займає вчення про цінності. При цьому висловлено думку, що між цінностями, оцінками і нормами існує тісний зв'язок і взаємні переходи. Тому в науках, предметом яких є мораль, право, мистецтво,

необхідним є їх взаємопов'язане вивчення та водночас і їх розмежування [2, с. 24–25].

Важливого значення набуває теорія цінностей (аксіологія) за умов відповідного застосування у сфері права. Варто додати, що система правового регулювання відносин включає в себе різні цінності, а саме: оцінки, оціночні критерії, норми, інститути тощо.

Необхідно зауважити, що в загальній теорії права існує теоретичний напрям – це аксіологічний, або правова аксіологія. Він тісно пов'язаний з філософсько-правовим, є його частиною. Разом з тим, цей напрям опирається на поняття загальної аксіології, на теоретичні положення про цінності взагалі [3, с. 186–189].

Водночас цінностей у праві можуть набувати різні факти, явища матеріального та ідеального характеру: матеріальні предмети, блага, суспільні відносини, людські вчинки, вольові феномени (мотиви, спонукання, ідеї, ідеали, цілі, соціальні інститути. При цьому, як зазначається в спеціальній літературі, є правовими цінностями, оскільки лежать в основі права й правопорядку. Вони породжують в якості обґрунтування конкретної норми права, закріплюються та охороняються правовими нормами, становлять ціль права і його інститути [2, с. 176–177]. Саме тому вони, як правило, входять до діючого права, відображаються в ньому.

Доцільно зазначити, що сучасному аграрному праву властивий динамізм. Дана галузь права спрямована і розвивається на нових принципах, як основних і керівних вимогах законодавства, які визначають сутність і спрямованість механізму правового регулювання аграрних відносин, що є предметом регулювання даної галузі права. Отже, остання повинна відображати правові аксіологічні аспекти. У зв'язку з неперебільшеною роллю аграрного права в сучасних умовах виникла низка питань, що диктують необхідність їх наукової розробки, які мають методологічне значення, тобто підходи до вирішення аксіологічних питань сучасного аграрного права, його цінності та подальшого розвитку як самостійної галузі права в системі національного права.

Мета дослідження полягає у викладенні загальних міркувань щодо деяких аксіологічних аспектів в аграрному праві, розкритті сутності, визначенні їхньої системи.

Виклад основного матеріалу. Слід взяти до уваги, що дослідження питань аксіологічних аспектів в аграрному праві має важливе як наукове, так і практичне значення. Воно допомагає установити не тільки матеріальні, економічні й соціальні основи та обґрунтування функціонування аграрного права в системі національного права, не лише об'єктивні властивості його нормативності, інституційні зв'язки людини із суспільством і державою, а також його духовні аспекти. Без ціннісного підходу неможливо з'ясувати роль права в загальнолюдському соціальному, культурному прогресі, зрозуміти і пояснити прояв наступництва в аграрному праві, зв'язок між правом і соціальними регуляторами в суспільстві, поєднання інтересів селянина, суспільства і держави та ін.

У цьому контексті слушною є висловлена в правовій літературі думка, що право, як явище з багатограними цінностями, при необхідності вимагає застосування в процесі дослідження аксіологічного підходу. В протилежному випадку з'ясування його сутності є складною справою, оскільки не піддається розумінню його специфічна природа духовного і практичного засобу освоєння світу людьми [2, с. 34]. Іншими словами, коло питань правової аксіології не може обмежуватися тільки правовими нормами, які взяті в їхній абстрактній формі, правом, які розуміються у вузькому значенні як замкнута система загальних норм, що закріплені в юридичних джерелах держави. В це коло входять також духовні аспекти права. Вони знаходять свій вираз у правосвідомості, що проявляється в динаміці правових відносин і правовій поведінці людей, в реалізації функцій держави через уповноважені на те органи. Саме ціннісні підходи до права допомагають визначити суворі контури самого права, дають можливість розкрити право як явище і систему інших явищ і системи [2, с. 40].

Уявляється, що при виявленні ціннісних аспектів в аграрному праві необхідно вирішити питання щодо їх типів і видової належності. У даному випадку тип цінностей доцільно розглядати як групу цінностей, які характеризують об'єкт правового регулювання і його юридичний зміст, що опосередковує самостійні види відносин. Визначити вид цінностей означає виділити в межах одного типу цінностей такі цінності, які, поряд із загальними рисами, властиві лише даному типу, мають специфічні особливості стосовно суб'єкта і об'єкта конкретних аграрно-правових відносин.

Необхідно мати на увазі, що при дослідженні конкретного типу цінностей потрібно кожного разу звертати увагу на визнання цінностей конкретних видів відносин, які потребують самостійного правового регулювання в системі правового механізму регулювання аграрних відносин.

Вбачається, що аксіологічні (ціннісні) аспекти в сучасному аграрному праві доцільно розглядати крізь призму двох типів цінностей, а саме: а) нормативний; б) духовний. Разом з тим, в межах кожного з наведених типів цінностей в аграрному праві слід виділити і види цінностей.

До нормативного типу цінностей аграрного права необхідно віднести наступні види цінностей: а) екологічний; б) економічний; в) соціальний.

По-перше, говорячи про екологічний аспект цінностей в аграрному праві, варто зауважити, що аграрне право, як регулятор суспільних аграрних відносин, потребує ціннісного підходу щодо реалізації норм даної галузі. Реалізація останніх повинна відобразити не тільки реальний стан, що склався в аграрному секторі економіки внаслідок здійснення аграрної реформи. В процесі такої реформи розвивається і формується нове аграрне законодавство. Останнє зумовлює зміни в аграрному праві; відбувається накопичення таких правових норм, які сприяють реформуванню ціннісно-нормативної орієнтації у структурі самого права. Тому важливо, щоб аграрне право забезпечувало б через систему норм належне регулювання поведінки людини, групи людей (як суб'єктів аграрних відносин), які об'єдналися для задоволення своїх потреб (інтересів) і пов'язаних практичною сільськогосподарською діяльністю. Тут інтереси

фізичної особи, колективу, суспільства повинні збігатися з інтересами держави.

Взагалі право, як сфера і прояв існуючого і належного, охоплює об'єктивні суспільні потреби й закономірності крізь призму інтересів, які склалися в суспільстві [2, с. 6–7]. Отже, тут цінність полягає в оптимальному поєднанні інтересів і є найкращим варіантом, який забезпечує реалізацію системи інтересів – людини, суспільства, держави. Разом з тим немає необхідності культивувати інтереси залежно від суб'єктів, адже праву неприпустимо встановлювати домінування інтересів окремих осіб з інтересами держави.

Відомо, що одним із важливих принципів національного аграрного права є пріоритетність сільськогосподарського землекористування серед інших видів користування землею [3, с. 14] в процесі аграрного виробництва. Відповідно до ст. ст. 16, 50 Конституції України Земельний Кодекс України (ст. 23) [4], Закони України: від 25 червня 1991 р. «Про охорону навколишнього природного середовища (ст. 5) [5]; від 19 червня 2003 р. «Про охорону земель» (ст. 37) [6]; від 9 червня 2003 р. «Про фермерське господарство» (ст. 15) [7]; від 15 травня 2003 р. «Про особисте селянське господарство» (ст. 7) [8]; від 14 лютого 1992 р. «Про колективне сільськогосподарське підприємство» (ст. 12) [9] та ін., а також Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р. [10] заклали основу для врегулювання економічних інтересів суспільства. При цьому враховують пріоритет прав людини на здорове навколишнє природне середовище. Все це зумовлює раціональне і цільове використання земель сільськогосподарського призначення, їх збереження та охорону в інтересах теперішнього й майбутнього поколінь. Як слушно зауважує професор Н. І. Титова, охорона земель сільськогосподарського призначення (основний і незамінний засіб виробництва) є не локальною, а всезагальною справою, оскільки з цим пов'язано забезпечення інтересів не лише безпосередніх виробників, а й усього суспільства [11, с. 338].

Варто звернути увагу на те, що вищенаведені нормативно-правові акти характеризуються як різною юридичною силою, так і належністю до різного галузевого законодавства – екологічного, земельного, аграрного. Спільним для них є закріплення положень щодо загальних вимог, виконання яких передбачає як збереження, так і охорону земель від несприятливого антропогенного впливу на умови життєдіяльності людини. У цьому випадку норми як екологічного, так і земельного права виступають як загальні положення, вихідні засади, принципи, котрі специфічно відображаються в нормах аграрного (сільськогосподарського) права відносно господарсько-виробничої діяльності з раціонального використання земель сільськогосподарськими підприємствами [12, с. 144–145].

У цьому контексті важливого значення набуває зв'язок аграрного права з екологічним і земельним правом. Аграрне право перебуває у діалектичному зв'язку з наведеними галузями права. Він проявляється через систему правовідносин, як форми засобу застосування права. Зв'язок аграрного права з екологічним правом зумовлений станом землі, як об'єкта

навколишнього природного середовища, що функціонує у складі екосистеми і перебуває в екологічному взаємозв'язку та взаємодії з усім довкіллям.

Комплементарний взаємозв'язок аграрного права з земельним правом полягає у тому, що аграрне право регулює відносини щодо використання земель сільськогосподарського призначення як основного засобу аграрного виробництва, а земельне право – порядок надання, вилучення земель [13, с. 12–13].

Отже, для кожної із зазначених галузей земля є об'єктом регулювання, а відносини, які виникають у зв'язку з цим, становлять предмет регулювання. Земельні відносини як предмет правового регулювання аграрного права не збігаються з предметом земельного і екологічного права.

Слід зауважити, що значна кількість законів та підзаконних актів, які створюють нормативну основу, що регулює відносини у земельній сфері, дають підстави зробити висновок про те, що кожна вищенаведена галузь права представлена відповідною галуззю законодавства. Розвиток останньої є наслідком появи і накопичення нових правових норм відповідних галузей права.

Таким чином, враховуючи викладене, необхідно зазначити, що наявність правових норм, які визначають зміст і спрямованість правового регулювання аграрних відносин, свідчить про пріоритетність національних інтересів щодо забезпечення розвитку екологізації аграрних виробничих процесів у сільському господарстві. Так, ст. 6 Закону України від 19 червня 2003 р. «Про основи національної безпеки України» [14] закріплено створення конкурентоспроможної ринкової економіки, включаючи аграрний сектор економіки, центральною ланкою якої є сільське господарство, та забезпечення на цій основі постійного зростання рівня життя, добробуту населення, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення, забезпечення екологічних та технологічно безпечних умов життєдіяльності суспільства.

Окрім того, аналіз положень Закону України від 21 грудня 2010 р. «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року» [15] свідчить про їхнє поширення на відносини, які виникають у сфері екологізації аграрного виробництва, що є предметом регулювання аграрного права. Зокрема передбачено, що сталий соціально-економічний розвиток будь-якої країни світу означає таке функціонування її господарського комплексу, складовою якого є сільське господарство, коли забезпечується раціональне й екологічно безпечне господарювання, створюються сприятливі умови для здоров'я людини. Як слушно зауважує професор М. В. Шульга, за рахунок сільськогосподарського виробництва задовольняються потреби суспільства в цілому і кожного громадянина в продуктах харчування, сировини для промисловості тощо [16, с. 271].

На сьогодні спостерігається тенденція щодо впровадження органічного сільського господарства. Останнє за низкою параметрів розглядається як нова і перспективна методика аграрного господарювання. Таке органічне (або екологічно чисте) сільське господарство наближує агрономію

до екології, приділяючи велику увагу системам, що підтримують життя людей на землі, мінімізуючи негативний вплив на навколишнє середовище порівняно з традиційним сільським господарством [17, с. 59]. В органічному сільському господарстві слід вбачати засіб підтримки екологічної сфери життєдіяльності людини та суспільства. Внаслідок цього відбувається поступовий перехід до еколого спрямованого ведення аграрного виробництва, яке створює можливості для попередження й відтворення небажаних явищ із харчування людей та збереження довкілля [18, с. 26].

Позитивним слід вважати прийняття Закону України від 9 вересня 2013 р. «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [19]. Норми цього Закону визначають правові та екологічні основи виробництва й обігу органічної сільськогосподарської продукції та сировини, належного функціонування ринку такої продукції та сировини, покращення основних показників стану здоров'я населення, збереження навколишнього природного середовища тощо.

Статтею 4 даного Закону закріплено принципи виробництва, збереження, перевезення та реалізації органічної продукції (сировини). В Законі, поряд з іншими принципами, закріплено принцип щодо використання у виробництві процесів, які не завдають шкоди навколишньому природному середовищу, здоров'ю людей тощо.

Таким чином, викладене дає змогу стверджувати, що прийняття тільки наведених нормативно-правових актів спричинило накопичення правових норм, які свідчать про наявність екологічного аспекту цінностей в аграрному праві. Він полягає у збереженні та охороні довкілля в процесі здійснення виробничих процесів, а також у формуванні ціннісно-нормативного піднесення здоров'я і життя людини незалежно від її статусу, соціального становища, до рівня вищої цінності. Наведені вище норми права є «результатом оцінок, критерієм яких служать інтереси і відповідно ідеали та ідеальні цілі» суспільства [2, с. 152]. Ці критерії стають офіційними, обов'язковими.

По-друге, важливим видом аксіологічного аспекту в аграрному праві є економічний. Виразником наведеного виду цінностей є форми юридично закріплених прав і свобод людини. Останні передбачають науково обґрунтований методологічний підхід до ствердження, що особистий інтерес є важливим фактором впливу на виробничі процеси, ефективність виробничих відносин. Разом із тим все це свідчить про загальнолюдську цінність, орієнтир пріоритетності приватної власності, економічної свободи людини.

Невипадково представники аграрної економіки зазначають, що людина, яка позбавлена власності або навіть обмежена в ній, позбавлена життєвої міцності, творчих життєвих перспектив. Вона не впевнена навіть у завтрашньому дні, у неї немає стимулу активно працювати, немає впевненості в майбутньому своїх дітей. Тому відносини власності є фундаментальною основою всієї системи економічних відносин, а власність на землю, механізм її економічної і правової реалізації є основою аграрних відносин та результативною діяльністю всіх категорій господарств аграрного сектору. Залежно від того, хто володіє і розпоряджається землею, яка

роль і місце людини у відносинах земельної власності, складається раціональна соціально-економічна структура аграрного устрою і забезпечується активність, дієвість стимулів господарського використання і самої землі, і всіх інших ресурсів сільськогосподарського виробництва [20, с. 36–37].

Отже, власність, як належність засобів і продуктів виробництва фізичній людині, колективу, є основою всієї системи економічних і соціальних відносин в суспільстві. Право власності «є одним із визначальних прав людини, а тому навіть із позиції марксистської політичної економіки йому належить ведуча роль» [21, с. 570]. У даному випадку питання полягає в тому, хто і якою мірою володіє таким правом, визначає всю сукупність громадянських прав, ступінь економічної свободи і реалізації особистого інтересу як основоположного і пріоритетного в системі інтересів. Саме особистий інтерес максимально стимулює всі сторони людської діяльності, історично і логічно, об'єктивно визначає пріоритет приватної власності й адекватні методи та форми володіння, користування й розпорядження матеріальним змістом такої власності. За всім цим стоїть свобода людини як громадянська, так і економічна, господарська. Тому свободу людина повинна мати і в сфері господарювання, де приватна власність пробуджує і напружує господарську ініціативу і творчість. Необхідно визнати, що відносини власності є основою всієї системи господарських, економічних відносин [20, с. 35].

В умовах нашої дійсності право власності реалізується з різними обмеженнями і формами прояву його економічного змісту. Формами використання власності є різні сільськогосподарські товаровиробники, суб'єкти аграрного виробництва. Останні, в межах чинного законодавства, відповідно до ст. 41 Конституції України, об'єкти права власності (земля, майно) можуть використовувати для ведення особистого селянського і фермерського господарств (ст. ст. 5, 6 Закону України «Про особисте селянське господарство»; ст. ст. 12, 20 Закону України «Про фермерське господарство») тощо. Використання зазначених об'єктів приватної власності створює економічну основу діяльності сільськогосподарських товаровиробників, структуру аграрного виробництва, економічний і соціальний уклад на селі. Приватна власність на землю і майно є економічною основою також колективно-кооперативного і корпоративного типів сільськогосподарських підприємств. Таким чином, відносини власності на землю, майно, є основою всієї системи аграрних відносин. Відповідно, механізм економічної і правової реалізації приватної власності на землю і майно є основою механізму правового регулювання аграрних відносин. У цілому це допомагає формувати структурований, конкурентоспроможний аграрний сектор економіки, а також механізм правового регулювання «його шляхом поєднання різноманітних інтересів, які мають місце у складному суспільстві» [21, с. 11].

Доцільно зауважити, що представники науки загальної теорії права зазначають, що власність є головною передумовою свободи особистості всього суспільства. Там, де немає поваги до власності, там немає і поваги до особистості. При цьому важливо, щоб клас власників формувався не

кримінальним шляхом, а в процесі нормального цивілізованого розвитку [22, с. 199]. Тому на сьогодні потребує вирішення питання щодо олігархічної економічної структури в сільському господарстві, де посилюється тенденція домінування крупного капіталу на шкоду малим і середнім сільськогосподарським товаровиробникам. Як наслідок, відбувається обмеження їхньої виробничо-господарської та економічної діяльності.

По-третє, до ціннісних аспектів в аграрному праві слід віднести соціальний вид цінностей. Останній включає в себе не просто загальні цінності, такі як: свобода, рівність, справедливість, демократія, порядок, безпека, мир [2, с. 7], а цінності, які пов'язані з конкретною людиною. Правовою формою яких є юридичні права і свободи громадянина.

Так, Основним Законом визначено, що Україна є соціальною державою (ст. 1). Наша країна, визнавши себе соціальною державою, закріпила в Конституції перелік соціальних прав людини та громадянина: право на працю, належні безпечні й здорові умови праці; на заробітну плату, не меншу від визначеної законом (ст. 43), на соціальний захист, що включає право на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом (ст. 46), право на житло (ст. 47), право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48), право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49) тощо. Іншими словами, Конституцією України проголошено обов'язок держави поліпшувати соціальне становище людини в суспільстві. Це, зрозуміло, стосується і сільських жителів.

Варто зауважити, що на початку аграрної реформи розвитку й ефективному функціонуванню соціальної сфери села приділялась більша увага, в усякому разі, це декларувалося на законодавчому рівні. Курс на радикальні зміни в даній сфері знайшов відображення в Законі України від 15 травня 1992 р. «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві [24]. Закон заклав підвалини для забезпечення соціальної захищеності сільського населення, соціальних умов життєдіяльності селянина, природного приросту сільського населення, всебічного розвитку сім'ї, задоволення соціальних, культурно-освітніх, побутових та інших потреб.

Такий підхід в регулюванні відносин соціальної спрямованості має місце і в Законі України від 19 червня 2003 р. «Про фермерське господарство». Зокрема, ст. 34 передбачено загальнообов'язкове державне соціальне страхування і пенсійне забезпечення членів фермерського господарства і осіб, які працюють у ньому за трудовим договором. Відповідно до ст. 7 Закону України від 15 травня 2003 р. «Про особисте селянське господарство» члени особистого селянського господарства мають право отримувати в установленому законом порядку трудову пенсію, а також інші види соціальної державної допомоги та субсидії. Члени особистих селянських господарств підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню та пенсійному забезпеченню (ст. 9). Важливим соціально спрямованим є положення зазначеного Закону, яке закріплене

ст. 10 щодо організації у сільській місцевості фахової підготовки та перепідготовки членів особистого селянського господарства тощо.

Наведене свідчить, що в аграрному законодавстві містяться і застосовуються нормативно-правові акти, які мають під собою соціальну обумовленість функціонування соціальної системи як складової життєво важливої частини всієї невиробничої (соціальної) сфери. Остання включає в себе галузі і послуги, які задовольняють культурно-побутові та інші соціальні потреби сільського населення в охороні здоров'я, освіті, транспортному сполученні, зв'язку, торгівлі, громадському харчуванні, будівництві доріг, інженерному облаштуванні сіл, фізичній культурі, спорті, а також в пенсійному і страховому забезпеченні тощо. Таким чином, наведена обумовленість забезпечує перманентний соціальний розвиток села.

Необхідно зазначити, що відносини із соціального розвитку села – це сукупність відносин, що регулюються як нормами конституційного, адміністративного, трудового, так і нормами аграрного права. Характер їх кореляції проявляється в єдності і відмінностях в урегульованості як загального, так і соціального предмета великої групи соціальних відносин. Останні становлять окрему відносно самостійну сферу суспільного життя – соціальну. Тут загальним предметом правового регулювання є офіційно встановлений загальний правопорядок у сфері соціальних відносин. Завдяки всій системі норм вищенаведених галузей права забезпечуються і задовольняються потреби громадян морального, фізичного, культурного та іншого характеру. Спеціальним предметом правового регулювання соціальних відносин на селі є закріплений порядок щодо розвитку сільських територій, їх інженерного облаштування, ремонт і будівництво об'єктів соціальної інфраструктури, створення належних умов для проживання сільських жителів, соціального страхування та пенсійного забезпечення кожного громадянина (селянина) на рівні соціальних стандартів, які відповідають розвитку суспільства.

Отже, сукупність правових норм аграрного права, які регулюють суспільні відносини в соціальній сфері, становлять комплексний правовий інститут соціального розвитку села в структурі даної галузі права. Зазначений інститут, завдяки відокремленій спільності норм аграрного права, регулює визначений вид суспільних відносин і утворює необхідний ланцюг в цілісній системі права. Тому аграрному праву властива соціальна цінність. Вона полягає у забезпеченні пріоритету прав громадянина (селянина), свободи, рівності, соціальної справедливості у ставленні до нього як особистості, певних соціальних зв'язків кожного громадянина (селянина) з суспільством і суспільства з громадянином (селянином).

Цілком очевидно, що нормативний тип аксіологічних аспектів в аграрному праві з його екологічним, економічним і соціальним видами цінностей, які слід пов'язувати з їх формою, юридичним закріпленням, упорядкуванням, набуває важливого значення у поєднанні інтересів громадянина (селянина) і суспільства, які приймають форму державних інтересів і визначаються як ціннісними. Останні, завдяки правовим нормам, юридично закріплюються, тобто імперативно затверджуються, і

вказують, що важливою цінністю є громадянин у фактичних аграрних відносинах. Вищенаведеним видам цінностей, які утворюють систему нормативних цінностей, відповідає система правових норм. Таким чином, нормативна цінність, в основі якої знаходяться правові норми, є одночасно основою, ціллю і об'єктом охорони. Такі цінності «відрізняються чітко вираженим імперативним характером, що обумовлено їх належністю до сфери повинного ... вони закріплюються і охороняються державою і його органами» [2, с. 181, 209–210].

Безперечно, аграрне право, «як і будь-який соціально-нормативний регулятор, входить до життєво-практичної діяльності людини, пронизує її з середини, як особлива духовна сторона». Тут аграрному праву «характерний поглиблений зв'язок правових норм з моральними, нормативних цінностей з моральними, що відображаються і на характеристиці з його загальною соціальною, і, зокрема, духовною цінністю» [2, с. 205].

Виходячи з цього, доцільно, поряд з нормативним типом аксіологічних аспектів аграрного права, розглянути духовний тип цінностей. Варто зауважити, що запропонована типологія (класифікація) цінностей в аграрному праві, дає змогу з'ясувати як сутність і роль нормативних цінностей, так і сутність і роль духовних цінностей в системі інших цінностей.

Окремі дослідники зазначають, що, взагалі, право належить до духовних цінностей. До останніх слід віднести: політичні, моральні, естетичні, наукові та інші цінності. Сюди ж відносять право як цінність і окремі правові цінності, де виявляються духовні (ідеї, принципи, приписи) та матеріальні (зовнішньо об'єктивовані правові форми, законодавчі акти тощо) елементи [2, с. 204, 208–209]. Не заперечуючи це повністю, не відкидаючи наведене, слід зазначити, що в аксіологічному сенсі термін «право» належить до духовних цінностей, в межах яких нормативні цінності відносно самостійні або мають змішану природу. Чисто нормативних цінностей серед духовних небагато – ідея про право, законність та ін. [2, с. 204–205]. Разом з тим, духовні цінності в аграрному праві не «охоплюють» безпосередньо аграрно-правові норми, а є опосередкованими в духовно-практичних, ідеологічних зв'язках. Тут духовні цінності, не будучи нормативно закріпленими, врегульованими, мають тільки певний вплив на об'єктивну обумовленість функціонування аграрного права як цінності, задоволення об'єктивних потреб громадян, їх дій як суб'єктів аграрних правовідносин. Вони не прямо, а опосередковано впливають на створення, підтримку, зміцнення дисципліни і порядку в процесі здійснення сільськогосподарської діяльності.

Зважаючи на викладене, доцільно духовний тип цінностей в аграрному праві розглядати крізь призму двох видів: а) морально-етичний; б) теологічний.

По-перше, морально-етичний аспект цінностей в аграрному праві полягає у системі поглядів, уявлень, оцінок, що впливають на поведінку людей, є однією з форм суспільної свідомості. Тут має місце повчання людини, формування у неї характерних для даного суспільства певних норм поведінки, сукупності моральних правил певної соціальної групи [1, с. 448].

Наприклад, на сьогодні екологічна ситуація стимулювала поживлення етичних уявлень, відповідно до яких мораль має своїм змістом не відношення людини до людини, а відношення людини взагалі до всього живого. Варто зазначити, що природоперетворююча діяльність людини завжди мала своїм другорядним результатом руйнівний вплив на довкілля. Тому перед суспільством гостро стоїть завдання не тільки відобувати з природи необхідні для свого існування засоби, а й одночасно відтворювати її до такого вигляду, який гарантував би подальший прогрес людства. Отже, стан природи входить до сфери свідомої турботи суспільства. Залишаючись засобом, природа одночасно є і ціллю. Тому відношення суспільства до природи набуває морального сенсу, де етичним центром була і залишається людина, її ставлення до природи. Саме морально-етичні цінності, з характерними для них єдністю суспільних, групових і особистих інтересів, здатні впливати на виховання відповідального ставлення людини до природи, яке ґрунтується на переконанні, що природа (все живе в ній) належить нинішньому і майбутньому поколінням. Окрім того, морально-етичні цінності в аграрному праві покликані сприяти тому, щоб в процесі здійснення виробничо-господарської діяльності сільськогосподарськими товаровиробниками природа служила людині якомога довше, повніше й ефективніше.

По-друге, уявляється, що до духовного типу цінностей в аграрному праві доцільно віднести теологічний (богословський) вид цінностей. Сутність останнього полягає у теоретичному викладі, тлумаченні й виправданні деяких релігійних поглядів, які містяться в релігійних нормах канонічного права в контексті розвитку аграрних відносин, впливу релігійних норм на сучасне аграрне право. При цьому «нікому не дано забувати, що право – вище релігії і вище національних почуттів» [25, с. 190].

Вплив релігійних норм на аграрне право слід вбачати, як слушно зазначає професор В. М. Єрмоленко, у варіативній можливості релігійних норм бути джерелами права ... саме які релігійні норми чинять трансформаційний вплив на сучасне аграрне право? [26, с. 37]. Науковець, досліджуючи канонічне право, головним джерелом якого є Біблія, вдало проводить паралель між аналізованими біблійськими заповідями та втіленням їх в сучасне аграрне законодавство, вказує на кореляцію норм релігії та правових норм аграрного права, які застосовуються в рослинництві, тваринництві. Яскраво ілюструє біблійські приписи щодо характеру сільськогосподарської діяльності, застосування сівозмін, поширення і використання генетично модифікованої продукції, культури землеробства та ін. При цьому автор зазначає, що зв'язок між релігійними та аграрно-правовими нормами, будучи значно глибшим, складнішим за своїми властивостями, безумовно, існує, проявляючись через формування культури землеробства і загальної правової культури та правосвідомості, які й виступають глибинними неформальними джерелами аграрного права [26, с. 39, 40–41].

Таким чином, теологічному (богословському) виду цінностей в аграрному праві властиві витоки із біблійських заповідей, що можуть бути

джерелом для культури, правосвідомості тощо. Аспект зазначених цінностей полягає в упорядкуванні їх змісту.

Висновки. Викладені загальні міркування щодо аксіологічних аспектів аграрного права, аналіз тільки зазначених питань у цьому контексті, свідчить про те, що вони не знаходяться в протиріччі з практичною сільсько-господарською діяльністю. Навпаки, вони впливають на подальший розвиток аграрних відносин, які зазнають кардинальних змін і продовжують трансформуватися. Тому різні погляди, підходи стосовно викладеного можуть викликати сумніви й дискусії. І це закономірно, адже їх відсутність свідчила б про тлінність наукового аграрно-правового буття. При цьому важливо, щоб завдяки урегульованості нормами аграрного права забезпечувалася належна поведінка різних суб'єктів аграрних відносин у процесі здійснення їхньої практичної сільськогосподарської діяльності.

Список літератури

1. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Головна редакція УРЕ, 1974. – 744 с.
2. Неновски Н. / Н. Неновски ; вступ. ст. и пер. В. М. Сафронова ; под ред. В. Д. Зорькина / пер. с болг. – М. : Прогресс, 1987. – 248 с.
3. Загальна теорія держави і права : підруч. для студентів юридичних спеціальностей вищих навч. закл. / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2002. – 432 с.
4. Земельний кодекс України: наук.-практ. коментар / за заг. ред. В. І. Семчика. – 3-є вид., перероб. і доп. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. – 896 с.
5. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.
6. Про охорону земель : Закон України від 19 червня 2003 р. №962-IV : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/962-15>.
7. Про фермерське господарство : Закон України від 19 червня 2003 р. № 973-IV : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.
8. Про особисте селянське господарство : Закон України від 15 травня 2003 р. № 742-IV : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/742-15>.
9. Про колективне сільськогосподарське підприємство : Закон України від 14 лютого 1992 р. № 2114-XII : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2114-12>.
10. Про схвалення стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-p>.
11. Титова Н. И. Приоритетность должна быть не столько за землями, сколько за самими крестьянами / Н. И. Титова // Природоресурсное, аграрное, экологическое право: теория, практика, тенденции развития : материалы международной научно-практической конференции. – Ижевск : УдГУ, 2008. – С. 328–342.
12. Титова Н. И. Продовольственная проблема: земля, труд (правовые аспекты) / Н. И. Титова. – Львов : Вища школа, 1989. – 184 с.

13. Земельне право: запитання та відповіді : навч. посіб. / за ред. М. В. Шульги. – Х. : Одісей, 2014. – 288 с.
14. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
15. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21 грудня 2010 р. № 2818-VI : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>.
16. Шульга М. В. Особливості використання та охорони земель сільськогосподарського призначення // Правове регулювання екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрями вдосконалення : моногр. / А. П. Гетьман, М. В. Шульга, А. М. Статівка та ін.; за ред. А. П. Гетьмана та В. Ю. Уркевича. – Х. : Право, 2012. – 445 с.
17. Статівка А. М. Деякі аспекти посилення державного регулювання в процесі аграрних перетворень / А. М. Статівка // Право України. – 2001. – № 6. – С. 57–59.
18. Дудар О. Органічне виробництво у системі екологоспрямованого розвитку сільського господарства / О. Дудар // Всеукр. наук.-виробничий журнал // Інноваційна економіка. – 2008. – № 23. – С. 26–30.
19. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини : Закон України від 9 вересня 2013 р. № 425-VII : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/425-18>.
20. Буздалов И. Н. Аграрная теория: концептуальные основы, исторические тенденции, современные представления / И. Н. Буздалов // РАН Всерос. Ин-т агр. проблем и информатики им. А. А. Никонова. – М. : Academia, 2005. – 344 с.
21. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия. – М., 1979. – Т. 3. – 375 с.
22. Конституційні засади економічної системи України : моногр. / В. А. Устименко, Р. А. Джабраїлов, В. М. Камо та ін.; за ред. В. А. Устименка : НАН України Ін-т економіко-правових досліджень. – Донецьк : Юго-Восток, 2011. – 219 с.
23. Теория государства и права. Курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М. : Юристъ, 1997. – 672 с.
24. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві : Закон України від 17 жовтня 1990 р. № 400-XII (в редакції від 15 травня 1992 р.) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/400-12>.
25. Солженицын А. И. Царь. Столыпин. Ленин: Главы из книги «Красное колесо» / А. И. Солженицын. – М. : Астрель, 2011. – 621 с.
26. Єрмоленко В. М. Вплив релігійних норм на сучасне аграрне право / В. М. Єрмоленко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2014. – Вип. 197. – Ч. 3. – С. 37–42.

References

1. Melnychuk, O. S. (1974). Slovnuk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words]. Kyiv: Holovna redaktsiia URE, 744.
2. Zorkin, V. D., Safronov, V. M. (1987). Nenovski, N. Perevod s bolharskoho [Translation from Bulgarian]. Moscow, Russia: Progres, 248.
3. Tsvik, M. V., Tkachenko, V. D., Bohachova, L. L., etc. (2002). Zahalna teoriia derzhavy i prava [The general theory of law]. Kharkiv: Pravo, 432.
4. Semchyk, V. I. (2007). Zemelnyi kodeks Ukrainy: naukovo-praktychnyi

komentar [The Land Code of Ukraine: scientific-practical commentary]. Kyiv: Vydavnychiy dim «In Yure», 896.

5. Law of Ukraine № 1264-XII of June 25, 1991 «On Environmental Protection». Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.

6. Law of Ukraine № 962-IV of June 19, 2003 «On Land Protection». Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/962-15>.

7. Law of Ukraine № 973-IV of June 19, 2003 «On the farm». Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.

8. Law of Ukraine № 742-IV of May 15, 2003 «On a personal farm». Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/742-15>.

9. Law of Ukraine № 2114-XII of February 14, 1992 «On collective agricultural enterprise». Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2114-12>.

10. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 806-p of October 17, 2013 «On approval of the development strategy for the agricultural sector for the period until 2020». Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-p>.

11. Tytova, N. I. (2008). *Prioritetnost dolzhna byt ne stolko za zemliami, skolko za samimi krestianami* [Priority should be not so much land, how much for the peasants themselves]. *Nature and resources, agricultural, environmental law: theory, practice and development trends: materials of the international scientific-practical conference*. Izhevsk, Russia: Ud HU, 328–342.

12. Tytova, N. I. (1989). *Prodovolstvennaia problema: zemlia, trud (pravovye aspekty)* [The food problem: land, labor (legal aspects)]. Lviv: Vyshcha shkola, 184.

13. Shulha, M. V. (2014). *Zemelne pravo: zapytannia ta vidpovidi* [Land law: questions and answers]. Kharkiv: Odisei, 288.

14. Law of Ukraine № 964-IV of June 19, 2003 «On National Security of Ukraine». Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

15. Law of Ukraine № 2818-VI of December 21, 2010 «On Basic Principles (strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine till 2020». Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>.

16. Hetman, A. P., Shulha, M. V., Stativka, A. M., etc. (2012). *Pravove rehuliuвання ekolohichnykh, ahrarynykh ta zemelnykh vidnosyn v Ukraini* [Legal regulation of environmental, agricultural and land relations in Ukraine: Current State and areas of improvement]. Kharkiv: Pravo, 445.

17. Stativka, A. M. (2001). *Deiaki aspekty posylennia derzhavnoho rehuliuвання v protsesi ahrarynykh peretvoren* [Some aspects of strengthening state regulation in the process of agrarian reform]. *Pravo Ukrainy*, 6, 57–59.

18. Dudar, O. (2008). *Orhanichne vyrobnytstvo u systemi ekolohospriamovanoho rozvytku silskoho hospodarstva* [Organic production system ecologically directed development of agriculture]. *Innovative economy*, 23, 26–30.

19. Law of Ukraine № 425-VII of September 9, 2013 «On the production and turnover of organic agricultural products and raw materials». Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/425-18>.

20. Buzdalov, I. N. (2005). *Ahrarnaia teoriia: kontseptualni osnovy, istoricheskie tendentsii, sovremennye predstavleniia* [Agrarian theory: conceptual bases, historical trends, modern concepts]. Moscow, Russia: Academia, 344.

21. *Ekonomicheskaiia entsyklopediia. Politicheskaiia ekonomiiia* [Economic Encyclopedia. Political Economy]. (1979). Moscow, Russia, 375.

22. Ustymenko, V. A., Dzabrailov, R. A., Kamo, V. M., etc. (2011). *Konstytutsiini zasady ekonomichnoi systemy Ukrainy: monohrafiia* [The constitutional principles of the economic system of Ukraine]. Donetsk: Yuho-Vostok, 219.

23. Matuzov, N. I., Malko, A. V. (1997). *Teoriia hosudarstva i prava. Kurs lektsii* [Theory of Government and Rights. Lecture course]. Moscow, Russia: Yurist, 672.

24. Law of Ukraine № 400-XII of October 17, 1990 «On the priority of social development of rural areas and agriculture in the national economy». Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/400-12>.

25. Solzhenitsyn, A. I. (2011). *Tsar. Stolypin. Lenin: Hlavy iz knihi «Krasnoe koleso»* [King. Stolypin. Lenin: Chapters from the book «The Red Wheel»]. Moscow, Russia: Astrel, 621.

26. Yermolenko, V. M. (2014). *Vplyv relihiinykh norm na suchasne ahraryne pravo* [The influence of religious norms of a modern agrarian right]. *Naukovui visnyk NULES of Ukraine: Seriya «Law»*, 197 (P.3), 37–42.

О АКСИОЛОГИЧЕСКИХ АСПЕКТАХ СОВРЕМЕННОГО АГРАРНОГО ПРАВА

А. Н. Стативка

Аннотация. В статье изложены общие рассуждения относительно некоторых аксиологических аспектов в аграрном праве, раскрыта сущность, определена их система.

Ключевые слова: аксиологические аспекты, аграрное право, правовой тип ценностей, духовный тип ценностей, экологический вид ценностей, экономический вид ценностей, социальный вид ценностей, морально-этический вид ценностей, теологический вид ценностей.

ABOUT AXIOLOGICAL ASPECTS OF MODERN AGRARIAN LAW

A. M. Stativka

Abstract. General considerations on certain axiological aspects in agricultural law provided in article, their essence is revealed, their system is defined.

Keywords: axiological aspects, agrarian law, legal type value, spiritual values type, environmental values type, economical values type, social values type, moral and ethical values type, theological values type.

УДК 349.42

ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СІМЕЙНИХ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

**В. Ю. УРКЕВИЧ, доктор юридичних наук, професор
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого**

E-mail: urkevych2014@ukr.net

Анотація. У статті здійснено аналіз новел правового регулювання створення та функціонування сімейних фермерських господарств в Україні. Встановлено, що серед суб'єктів аграрного права з'явився новий – сімейні фермерські господарства. Ці господарства від інших